28

मराठी विभाग
शै. वर्ष - 2021-22

भाऊसाहेबराव फुले पाटील कला, वाणिज्य व शास्त्र महाविद्यालय,
अहमदनगर

विषय :- मध्ययुगीन मराठी वाङ्मय स्थूल इतिहास : प्रारंभ ते 1600 (DSE 1 C (3+1)] (S3)

संशोधन प्रकल्प विद्यार्थी यादी

विषय कोड - 35021 तृतीय वर्ष कला (मराठी S3)

अ. क्र.	विद्यार्थ्यांचे नाव	विषयाचे नाव	सही
1)	चव्हाण अभिषेक संदिप	संत एकनाथ जीवन व कार्य एक अभ्यास	chavan A.S
2)	साठे अंकिता संभाजी	संत नामदेव जीवन व कार्य एक अभ्यास	A.S. sathe
3)	कातोरे वैष्णवी बाबासो	संत ज्ञानेश्वर जीवन कार्य एक अभ्यास	Katore V.B
4)	भिंगारदिवे मोनाली बाळासो	संत जनाबाईंच्या साहित्याचा चिकित्सक अभ्यास	BMB
5)	भोसले प्रतिक्षा सुदाम	संत तुकारामांच्या अभंगांचा चिकित्सक अभ्यास	P. Bhosale
6)	पावडे अपेक्षा रामनाथ	दासोपंत यांचे वाङ्मयीन कार्य	Pawade. A.R
7)	वडे कोमल शेषराव	शेख महंमद यांच्या साहित्याचा अभ्यास	KS wade
8)	इटकर माधुरी बापुसाहेब	संत मुक्ताबाई जीवन व साहित्याचा अभ्यास	Itkar

9) घोडके ऋतिक विलास – संत सावतामाळी यांच्या जीवन व वाङ्मयीन कार्य एक अभ्यास Ritik

10) शिंदे कृष्णकांत भाऊसाहेब मुकुंदराज यांच्या साहित्याचा

11) मस्के पल्लवी मच्छिंद्र ~~अभ्यास~~ चिकित्सक अभ्यास चोखामेळा यांच्या अभंगाच्या चिकित्सक अभ्यास Pallavi

12) शिंदे अंकिता सिध्दार्थ फादर स्टीफन्स यांचे वाङ्मयीन कार्य एक अभ्यास ShindeA

13) कोतकर प्रतिक्षा बाळु नृसिंहसरस्वती यांच्या वाङ्मयाचा अभ्यास Pratiksha

14) सावंत सुजाता अशोक संत बहिणाबाई यांच्या अभंगांच्या चिकित्सक अभ्यास Sujata

15) दुतारे गायत्री घोडिराम ब्रम्हगुणदास यांच्या वाङ्मयाचा अभ्यास (Gayatri)

16) जगताप केतन कांतीलाल सेना न्हावी यांच्या अभंगांच्या चिकित्सक अभ्यास Ketan

17) आढव रश्मी राजेंद्र नरहरी सोनार यांच्या जीवन चरित्राचा अभ्यास

18) वाडगे स्वराज एकनाथ संत निळोबाराय पिंपळनेरकर Wadge यांच्या अभंगांचा चिकित्सक अभ्यास

19) मंचरे ऋषिकेश बबनराव नृसिंहसरस्वती यांचे वाङ्मयीन कार्य Bmanchare

20) महानुभाव पंथ ग्रंथांच्या चिकित्सक अभ्यास (~~शुभम~~ माने शुभम गोरक्षनाथ — Shubham

21) लिळाचरित्र या ग्रंथाच्या चिकित्सक अभ्यास राऊत काजल शिवाजी

जनता शिक्षण प्रसारक मंडळाचे,

मारुतरावजी घुले पाटील कला, वाणिज्य व शास्त्र महाविद्यालय, अहमदनगर

शैक्षणिक वर्ष :- २०२१ २०२२

विद्यार्थीचे नाव :- साठे अंकिता संभाजी

वर्ग :- TY.BA रोल नं :- १३

विषयाचे नाव :- मध्ययुगीन वाङ्मयाचा स्थूल इतिहास :१६०१ ते १८१७ (36021)

संशोधन प्रकल्पाचे नाव :- रघुनाथ पंडित यांच्या वाङ्मयाचा चिकित्सक अभ्यास

मार्गदर्शक :- प्रा. डॉ. के. आर पिसाळ

दिनांक - 27/06/2022

जनता शिक्षण प्रसारक मंडळाचे,

मारुतरावजी घुले पाटील कला, वाणिज्य व शास्त्र महाविद्यालय

अहमदनगर

प्रमाणपत्र

मराठी विभाग

मी प्रमाणित करतो / करते की,

श्री. /कु.

साठे अंकिता संभाजी

टी. वाय.बी.ए. या वर्गात असून **'मध्ययुगीन मराठी वाड्मयाचा स्थूल इतिहास '** या विषयाचा प्रकल्प (Project) विद्यापीठ अभ्यासक्रमानुसार शैक्षणिक वर्ष २०| -२०२२ मध्ये सादर केला.

रोल.नंबर /सीट नं. : 13

दि. 27/6 /२०२२

विद्यार्थी सही

A. S. sathe

विभाग प्रमुख

मराठी विभाग प्रमुख
मारूतरावजी घुले पाटील
कला, वाणिज्य व शास्त्र महाविद्यालय
अहमदनगर

अनुक्रमणिका

*	घटकाचे नाव	पृष्ठ क्रमांक
	प्रस्तावना	1
	संशोधनाचा हेतू	2
①	रघुनाथ पंडित यांचा जीवन परिचय	3
②	दमयंती स्वयंवर	7
③	रामदास वर्णन	11
④	गजेंद्र मोक्ष	14
	वाङ्मयीन मुल्यमापन	17
	* परिशिष्टे *	
	संदर्भसूची	18
	छायाचित्रे	19-20

FOR EDUCATIONAL USE

* प्रस्तावना *

रघुनाथ विष्णु पंडित ६ एप्रिल १९१७ प्रसिद्ध कवी जन्म रायबंदर गोवा येथे प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षण गोव्यात आणि नंतरचे शिक्षण पुण्यात फर्ग्युसन महाविद्यालात झाले त्यांनी मराठी नियतकालिकाचे संपादन केले १९५२ मध्ये कोकणीतून लिहण्यास सुरुवात केले. त्याचे पात्र कावित संग्रह १९६३ साली प्रसिद्ध झाले. धेवेतली पावसा १९६९ मोगाचे आवडे १९७५ मोतया १९७५ स्हशं १९७५ नाच रे मोरा १९६५ दर्या गाजोता १९७६ हे त्यांचे इतर काव्यसंग्रह होय.

रत्नाहार कोकणी कवितांचे संकलन १९७६ व गोऊन पोएट्री १९७६ ही त्यांनी कोकणी व इंग्रजीत संपादन प्रसिद्ध केलेली काव्ये संकलन होत. त्यांनी आज पर्यंत ३० पुस्तके प्रसिद्ध केली आहेत. त्यांना १९७५ व १९६५ मध्ये पारितोषीके मिळाली आहेत. त्यांच्या कवितांचे इंग्रजी हिंदी व कन्नड भाषांतही अनुवाद झाले आहे. ५८ श्लोक आणि ३ पदे आहेत.

FOR EDUCATIONAL USE

* संशोधनाचा हेतु *

बहुतेक कविता मुक्तच्छंदात्मक आहेत गावड्यांच्या कोकणीत लिहिलेल्या त्यांच्या काही कवितांत जोष - जोम आहे गरीब दुबळ्यांवर होणाऱ्या अन्याला ते आपल्या प्रेमकाव्यातुन विरहाची व्यथाही व्यक्त करतात. संपन्न शब्दभांडार सहजसुंदर व परिणामकारक शैली. प्रतिमांचा मनोहर विलास विचारांची धार व भावनेची उत्कटता यांमुळे त्यांच्या काव्याला एक आगळेच वैशिष्ट्य प्राप्त झाले पंडित कवींना सामाजिक - राजकीय आश्रय लाभलेला होता. व्यवसाय हा पुराणिकचा होतो.

पंडितांनी त्यांच्या काव्यातुन केलेले आवाहन हे भावनेपेक्षा बुध्दीला अधिक आहे. त्यांनी अलंकाराचा सोस काव्यात धरला विविध प्रकारच्या रचनापद्धती काव्यात आणले. त्यांची कविता चमत्कृतीत रमली. मराठी भाषेला समृध्द करणारे काव्यलेखन झाले. रचना प्रकार मराठीत आणुन मराठी भाषा विविध रसानी संपन्न केली. त्यांनी रामदासवर्णन, गजेंद्र मोक्ष दमयंतीस्वंवर अशी अल्प रचना केली. रघुपंडित हे भास्कर भट बोरीकर पहिले मानकरी होते.

* ~~तिसरे~~ पहिले प्रकरण *

रघुनाथ पंडित यांचा जीवन परिचय

रघुनाथ विष्णु पंडित (6 एप्रिल 1917) प्रसिद्ध कोकणी कवी जन्म रायबंदर, गोवा येथे प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षण गोव्यात त्यांचे नंतरचे शिक्षण पुण्यात फर्ग्युसन महाविद्यालयात झाले 1955 साली महात्मा गांधींच्या सान्निध्यात राहून त्यांनी त्यांची अनेक छायाचित्रे घेतली 1950-54 मध्ये त्यांनी मुंबईत भारती या आंतर भारतीय मैत्रीला वाहिलेल्या मराठी नियतकालिकाचे संपादन केले गो पा मु क्ती नंतर 1961 ते गोव्यात येऊन स्थायिक झाले गोमंतकीय लोकगीते व लोक कथा यांचाही त्यांनी सखोल अभ्यास केला आहे 1952 मध्ये कोकणीतून लिहिण्यास त्यांनी सुरुवात केली आयले तशें गायले म्हजें उतर गावड्याचे उतरले ते रूप धरतरचे धरतिचे कवन व चंद्रावळ हे त्यांचे पाच कवितासंग्रह एकाच वेळी 1963 प्रसिद्ध झाले. रेवतली पावलां 1969 मोगाचे आंबडे 1974 मोतया 1974 ल्हरां 1974 नाच रे मोरा 1965 दर्या गाजोता 1976 हे त्यांचे इतर काव्यसंग्रह होत

मुलांसाठी त्यांनी रामायण व महाभारतातील कथाही लिहिल्या आहेत रत्नाहार कोकणी कवितांचे संकलन 1976 व गोऊन पोएट्री 1976 ही त्यांनी अनुक्रमे कोकणी व इंग्रजीत संपादन प्रसिद्ध केलेली काव्यसंकलने होत स्वत:च्या भगवती प्रकाशन संस्थेतर्फे त्यांनी आजपर्यंत सु 30 पुस्तके प्रसिद्ध केली आहेत.

पंडितांच्या बहुतेक कविता मुक्तछंदात्मक आहेत गावड्यांच्या कोकणीत लिहिलेल्या त्यांच्या काही कवितांत जोष -जोम आहे गरीबदुबळ्यांवर होणाऱ्या अन्यायाला ते आपल्या काव्यातुन वाचा फोडतात गोमंतकाचे सृष्टीसौंदर्य मोठ्या कौशल्याने वर्णितात तर कधी कधी हळुवारपणे आपल्या प्रेमकाव्यातुन विरहाची व्यथाही व्यक्त करतात संपन्न शब्दभांडार सहजसुंदर व परिणामकारक शैली प्रतिमांचा मनोहर विलास विचारांची धार व भावनेची उत्कटता यांमुळे त्यांच्या काव्याला एक आगळेच वैशिष्ट्य प्राप्त झाले आहे त्यांच्या लहरी व मोतयां या संग्रहाना गोव्याचा कला अकादेमीची अनुक्रमे 1974 व 1965 मध्ये पारितोषिके मिळाली आहेत त्यांच्या कवितांचे बंगाली हिंदी व कन्नड भाषातेही अनुवाद झाले आहेत कोकणी कवीत त्यांचे स्थान विशेष महत्वपुर्ण मानले जाते

रघुनाथपंडिताने रामदासवर्णन गजेंद्र मोक्ष आणि दमयंतीस्वयंवर अशी तीनच काव्ये रचले रामदासवर्णनात वसंततिलका वृतातील अवघे अकरा श्लोक आहेत रघुनाथपंडिताला समर्थ हे गुरुस्थानी होते असे या काव्यावरुन दिसते गजेंद्र मोक्ष हे आख्यानक काव्य असून त्यात 58 श्लोक आणि 3 पदे आहेत कीर्तन परिणामकारक करण्यासाठी वापरण्यात यावे असे काव्य आहे.

FOR EDUCATION USE

रघुनाथपंडिताची कीर्ति आज मुख्यत :
त्याच्या दमयंतीस्वयंवरावर आधिष्ठीत आहे संस्कृत
कवी श्रीहर्ष याच्या नैषधीयचरित्राच्या आधारे
रघुनाथ पंडिताने त्याचे हे काव्य रचिले
नैषधीयचरित्राच्या आधारे रघुनाथपंडिताने त्याचे हे
काव्य रचले फक्त २५८ श्लोकांत संगितला कथा
भाग मांडला आहे या काव्यातुन रघुनाथपंडिताच्या
संपन्न अभिरुची चा आणि अभिजात रसिकतेचा
प्रत्यय येता सुंदर व मार्मिक व्यक्तिचित्रण हे
या काव्याचे आणखी एक लक्षणीय वैशिष्ट्य
रघुनाथ पंडित हा राजव्यवहारकोशाही कर्ता
असल्यास दहा भागांच्या आणि ३८४ श्लोकांच्या
या संस्कृत - पार्सी ग्रंथाची रचना कोठे कोरा
कार्य केल्याचे श्रेयही त्याला द्यावे लागेल.

तो शिवाजी महाराजांच्या अष्टप्रधानापैकी
एक असून पंडितराव या पदावर शिवकालातील
राजव्यवहारकोश लिहिणारे रघुनाथ नारायण
हणमंते हेच रघुनाथ पंडित होत दमयतीस्वंयवर
किंवा नलोपाख्यान हे त्यांनीच लिहिले या
सर्व मतांचा वापर करून रा. गो. तुळपुळे
यांनी हा कवी तंजावरचा होता व तो
राजकारणपटी होतो. असा निष्कर्ष काढला
आहे.

FOR EDUCATIONAL USE

मध्ययुगीन मराठी वाङ्मयात पंडिती काव्याचे दालन समृद्ध आहे. पंडिती काव्याचा कालखंड यादव काळ शिवकाळ आणि पेशवेकाळ असा आहे त्या काळातील पंडित विद्वानांनी विद्वान वाचकांना समोर ठेवून जी काव्यनिर्मिती केली त्या त्या रचनेला पंडिती काव्य ही संकल्पना वापरली जाते. पंडित कवीच्या रचनेचे प्रयोजन मोक्षप्राप्ती हे तर पण त्याचबरोबर काव्याचा आस्वाद रसिकतेने घेणे स्वत:चे पांडित्य रसिकांना दाखवणे त्याचे प्रदर्शन करणे पंडित्य कवींना सामाजिक - राजकीय आश्रय लाभलेला होता. पंडित कवी कोणत्याही एका विचार सरणीशी तत्वज्ञाशी संप्रदायाशी बांधील नव्हते केवळ कलेला कलाविष्काराला महत्व दिले त्यांनी त्या काळात असलेले विद्वान पंडित बहुजन समाजाशी देणेघेणे नव्हते

पंडितांनी त्यांच्या काव्यातून केलेले आव्हान हे भावनेपेक्षा बुद्धीला अधिक आहे. त्यामुळे त्यांनी अलंकाराचा सोस काव्यात धरला विविध प्रकारच्या रचनापद्धती काव्यात आणल्या तंत्रबद्धतेला अतिरेकी महत्व दिले त्यामुळे पंडिती कविता चमत्कृतीत रमली सर्वसामान्यांना ती कविता तिच्यात अधिक असल्याने समजली नाही पंडिती काव्य रचनेच्या दृष्टीने कलात्मक खरे पण झाले पंडिती काव्य लघुकाव्य कथाकाव्य आरत्या स्तोत्रे चरित्र इ. अमोघ आहे. प्रसिद्ध कवी होय.

FOR EDUCATIONAL USE

दुसरे
* प्रकरण ~~चौथे~~ *
दमयंती स्वयंमवर

मी संपादिलेली दमयंती स्वयंमवर ची पहिली प्रत 1935 साली प्रसिद्ध झाली त्यानंतर धुळे येथील श्रीसमर्थ वाग्देव मंदिरात या काव्याची काही नवीन हस्तलिखिते आलेली आढळली धुळ्याला मुद्दाम जाऊन दुसऱ्या आवृत्तीच्या उपयोग करीता मी त्यांतील पाठभेद टिपून घेतले त्यामंध्ये विशेष महत्वाचे पाठभेद मला आढळले नाहीत प्रथम पाहिलेल्या तंजावर कडील प्रतीसारखेच त्यांतील पाठभेद होते.

1959 साली एका महिन्याच्या दौऱ्यावर मी दाक्षिण हिंदुस्थानात गेलो होतो. तिकडुन परत आल्यावर दमयंतीस्वंमयवराच्या प्रतीकरीता माझकडे सारख्या मागण्या येऊ लागल्या चौकशी करता कळले की दोन विद्यापीठांमध्ये 1960 व 1969 सालच्या परीक्षा करिता माझी दमयंती स्वयंवरा ची प्रत नेमली गेली.

म्हणून काही पुस्तक विक्रेत्यांच्या आणि प्राध्यापकमित्रांच्या आग्रहावरून या काव्याची दुसरी आवृत्ती एक दीड महिन्यांत छापुन कॉंटिनेंटल प्रकाशन मार्फत प्रसिद्ध करण्यात आली. या दुसऱ्या आवृतीत नवीन मिळालेल्या हस्तलिखित प्रती पाहुन पाठ निश्चित केले. पण सामान्य वाचकांच्या आणि विद्यार्थ्यांच्या दृष्टीने पाठभेदांची आवश्यकता नसल्याचे कळल्यावरून ते गाळण्यात आले.

तरी पण टिप्पणीत त्यांची चर्चा ठेवली तसेच प्रस्तावनेतील अशा वाचकांच्या दृष्टीने अनावश्यक वाटलेला भाग व साधन चिकित्सा व पाठचिकित्सा वगैरे मजकूर कमी केला. प्रक्षिप्त ठरलेल्या भागांचे परिशिष्ट शेवटी जोडावे मुळ काव्याची संहिता व टिप्पणी यात पाहिल्या आवृत्तीत राहिलेले दोष शक्य तेवढे कमी केले या तिसऱ्या आवृत्तीत आणखीही पुष्कळ सुधारणा केलेल्या आहेत. माझ्या मागे या काव्याच्या प्रकाशनामध्ये अडथळा होऊ नये म्हणुन त्याच्या प्रकाशनाची कायमची व्यवस्था व्हीनस प्रकाशन (पुणे) सोपविण्यात आलेली आहे.

सध्याच्या विद्यार्थ्यांच्या दृष्टीने या काव्याचे प्रस्तुत स्वरुप ठीक असले तरी माझ्या अशी माझी फार इच्छा आहे शक्य झाले तर अशी आवृत्ति तयार करुन व्हीनस प्रकाशनचे चालक रा. पाध्ये यांच्या स्वाधीन करण्याची माझी मनीषा आहे म्हणजे त्यांच्या सवडीप्रमाणे ही दमयंतीस्वयंवर ची मोठी आवृत्ति त्यांना वाचकांना सादर करता येईल.

FOR EDUCATIONAL USE

Sundaram

आपल्या प्रमदावन नामक वनात ही बसली असता एका काळी सुवर्णहंसाद्वारा निषधाधिपती नलाचे गुणवर्णन हिने ऐकले आणि तत्काल ही त्याच्या प्रेमात पडली याच हंसाकरवी हिने आपली प्रणयभावना नलाला विदीत केली. हिच्या स्वयंवरसमयी नाना देशांचे राजे उपस्थित होते नलाविषयीची हिची प्रणयभावना जाणून इंद्र अग्नि, वरुण, आदि चार देवहि नलोचेच रूप धारण करून स्वयंवर मंडपात उपस्थित झाले. परंतु अखेरीस देवतांच्या कृपाप्रसादाने हिने खरा नल ओळखला आणि त्यास वरमाला घातली.

दमयंती ही महाभारतील वन पर्व किंवा अरण्य पर्वातील एक पौराणिक पात्र आहे ती विदर्भ राजाची राजकुमारी होती जिचे लग्न निषध देशाचा राजा नल याच्याशी झाले अनेक भारतीय भाषांतील लेखकांनी हिंदुच्या इतर ग्रंथामध्येही हे पात्र आढळून आले आहे. संस्कृती वाङ्मयातील शीर्षने लिहिलेल्या पाच महाकाव्यपैकी एक असलेल्या १२ व्या शतकातील नैषधीय चारित्र यात नलासह ती देखील मुख्य पात्र आहे. आपला पती नल याच्यासमवेत हिने भोगलेल्या हाल अपेष्टांची साविस्तर कथा महाभारत आरण्यक पर्वान्तर्गत नलोपाख्यानांमध्ये दिली आहे.

ndaram

FOR EDUCATIONAL USE

दुसऱ्या दिवशी दमयंतीने बाहुकाला आपल्या महालात बोलावून घेतले व त्याविषयी त्याच्याकडे पृच्छा केली कलिप्रभावामुळे हा सारा अनर्थ घडल्याचे सांगून नल आपल्या पूर्वरूपात प्रकट झाला वायुदेवतेने आकाशवाणीद्वारा ही कल्याणी असल्याचे सांगताच त्याने तिचा स्वीकार केला कालांतराने ऋतुपर्ण राजाने शिकविलेल्या द्यूतविद्येच्या आधाराने नलाने आपले विगत राज्य परत मिळविले आणि ही पुन्हा एकवार निषध देशाची महाराणी बनली

नलाच्या शोधार्थ अयोध्या देशास गेलेल्या पर्णाद नामक ब्राह्मणाने तेथील ऋतुपर्ण राजाकडे बाहुक नामक सारथ्याच्या रूपाने नल राहात असल्याची वार्ता आणली या वार्तेची सत्यासत्यता अजमाविण्यासाठी आपल्या पित्याच्या नकळत तिने स्वयंवराच्या मिषाने ऋतुपर्णास पाचारण केले बाहुकाच्या अप्रतिम सारथ्य कौशल्यामुळे दुसऱ्या दिवशी प्रातःकालीच ऋतुपर्ण विदर्भराजधानीस येऊन पोहोचला यावरून बाहुक म्हणजेच नल होय अशी तिची खात्री पटली

तिसरे

* प्रकरण ~~....~~ *

रामदास वर्णन

समर्थ रामदास हे भारतीय मराठी हिंदू संत तत्वज्ञ भक्त कवी लेखक आणि आध्यात्मिक गुरू होते स्वामी भगवान राम आणि हनुमान या देवतांचे भक्त होते रामदास हे भक्तियोग किंवा भक्तीमार्गाचे प्रवर्तक होते त्यांच्या मते रामाची संपूर्ण भक्ती आध्यात्मिक उन्नती घडवून आणते वैयक्तिक विकासासाठी शारिरीक शक्ती आणि ज्ञानाच्या महत्वावर त्यांनी भर दिला संतांनी समाजापासून माघार घेऊ नये त्याऐवजी सामाजिक आणि नैतिक परिवर्तनासाठी सक्रियपणे कार्य करावे असे त्यांचे मत होते सातत्यपूर्ण परकीय व्यवसायामुळे अनेक शतकांपासून विघटन झाल्यानंतर हिंदु संस्कृतीचे पुनरुत्थान करण्याचे त्यांचे ध्येय होते स्थानिक संस्कृतीचे जतन आणि संवर्धन करण्यासाठी त्यांनी मराठ्यांना एकजुटीचे आवाहन केले

घरातुन बाहेर पडल्यानंतर ते नाशिक - पंचवटीस आले तेथे टाकळी या ठिकाणी त्यांनी बारा वर्षे घोर तपश्चर्या केली त्यानंतर त्यांनी संपुर्ण भारतभर तीर्थयात्रा केली त्यांच्या या भ्रमंतीचा कालखंडीही बारा वर्षे इतका होतो. याप्रमाणे बारा वर्षाची तीर्थयात्रा केली त्यांच्या रामदास महाराष्ट्रात कृष्णातीरी येऊन दाखल झाले कृष्णेच्या परिसरात त्यांनी अकरा मारुतीची स्थापना केली याच काळात त्यांनी चाफळ या ठिकाणी शके 1570 (इ स 1648) मध्ये राममंदिर बांधले.

रामदासांनी या कालवधीत अनेक शिष्य जमविले आणि त्यांच्या मदतीने समाज जागृतीचे कार्य हाती घेतले अशा प्रकारे त्यांनी आपल्या रामदासी संप्रदाय ची उभारनी केली महाराष्ट्रात ज्ञानेश्वरापासून चालत आलेल्या संतपरंपरतेत रामदासांचा समावेष केला जात नाही. तरी त्यांनी वारकरी संप्रदायापासुन वेगळा असा स्वतःचा स्वतंत्र संप्रदाय निर्माण केला होतो हे त्याचे वेगळेपण या ठिकाणी स्पष्ट होते आयुष्याच्या अखेरच्या काळात रामदासांचे वर्णन महचे रामदासांनी सज्जनगडावर देह ठेवला.
समर्थ रामदासांच्या जीवनातील एक वादग्रस्त विषय म्हणून रामदास शिवाजी भेटीच्या प्रसंगाचा उल्लेख करता येईल. या दोन मते मांडले.

इतिहासाचार्य राजवाडे शंकर देव इ. अभ्यासकांच्या मते रामदास व शिवाजी यांची प्रथम भेट शके 1571 इ.स. 1649 महचे झाली. याउलट जदुनाथ सरकार न. र. फाटक आौ बाळकृष्ण वांदोरकर यांसारख्या संशोधकांनी असे मत व्यक्त केले की या दोघांची भेट पाहिल्यांदा शके रामदास शिवाजी भेटीचा काळ शके 1571 हा होतो. असे

FOR EDUCATIONAL USE

ndaram

प्रतिपादन करणाऱ्या विचारवंताना असे सुचवायचे आहे की शिवाजी महाराजांना स्वराज्य स्थापनेची प्रेरणा समर्थ रामदासांकडुन मिळाली म्हणुन रामदास हे शिवाजी महाराजांचे गुरु ठरतात.

राजकीय तथापि बहुसंख्य इतिहासकरांना असे वाटते की महाराजांना कोणीही राजकीय गुरु नव्हता त्यांचे व्यक्तिमत्व व नेतृत्व स्वयंभू होते विश्वसनीय स्वरूपाच्या ऐतिहासिक कागदपत्रांच्या आधारे बोलावयाचे झाल्यास रामदास शिवाजी भेट शके १५७८ पूर्वी झाली नसावी याच निष्कर्षात यावे लागते अर्थात रामदास व शिवाजी यांच्या भेटसंबंधी वरील प्रमाणे मतभिन्नता असली तरी शिवरायांच्या स्वराज्य स्थापनेच्या कार्याला पूरक ठरु शकेल अशी शिकवण समर्थांनी त्या काळी येथील सामान्य दिली यासंबंधी वाद नसावा.

रामदासांनी विपुल साहित्य व ग्रंथरचना केली आहे. दासबोध हा त्यांचा सर्वात प्रसिद्ध असा ग्रंथ होय. याखेरीज मनाचे श्लोक करुणाष्टके एकवीससमासी सोळा लघुकाव्ये दोन रामायणे चौदा ओवीशते स्फुट ओव्या ही त्यामध्ये त्यांनी विविध विषयांवर उपयुक्त व मार्गदर्शनपर असा उपदेश केला आहे.

* प्रकरण ~~तीसरे सातवे~~ चौथे *

गजेंद्र मोक्ष

ज्या आपल्या बायका मुले मित्र आणि नातेवाईक त्याला म्हणतात ज्या आपल्या बायका मुले मित्र नातेवाईक त्या वेळी ईश्वर हरी अवतारामध्ये प्रकट झाले आणि आपल्या सुदर्शन चक्राने त्या मगरीचे शीर धडावेगळे केले अशा प्रकारे गजेंद्रांचा जीव वाचला ही गजेंद्र मोक्षाची शुकदेव ऋषी म्हणतात की आता पुढे समुद्र मंथनाची कथा येणार आहे. अंबरीश आणि अजामिळ ही दोन वयांत मोठी माणंस आणि उपमन्यु व ध्रुव गजेंद्र मोक्षचा स्तोत अभ्यास करत असताना मूळ श्रीमद्भागवत महापुराणातील ही कथा वाचताना तिचा खोलात विचार करू लागलो तेव्हा एक विशट रूपक उलगडत आणि त्या शापाच्या जागी वरच दिसु लागला असं वाटलं की राजा या परम विशेष ध्येयानं जगत आहे. तो परमात्म प्राप्तीच ध्येय त्याला लवकरात लवकर कसं साधेल ही चिंता मुनिवरांनाही लागली त्यापुढील राजाचे जन्मही त्यांनी जाणले आणि मग असा जन्म मिळावा ज्यात हे ध्येय तात्काळ साध्य व्हाव या विचारानेच हत्तीचा जन्म लाभला त्या जन्मातही राजा हा हत्तीचा राजा गजेंद्र मोक्ष म्हणुनच जन्माला एकादा तो अनेक हात्तिणींसह वनात फिरत असताना तहानेनं व्याकुळ होऊन कमलपुष्पांनी युक्त अशा सरोवराकडे निघाला.

ndaram

त्या सरोवरात जलपान केल्यानंतर त्यानं जलक्रिडा सुरू केली. जलक्रिडेत हत्तीणींसोबत दंग असलेल्या गजेंद्राचा एक पाय एका नक्रानं मगरीनं पकडला. हा नक्रदेखील गेल्या जन्मीचा हुहू हा गंधर्व होतो आणि देवल ऋषीच्या शापामुळे या मगरयोनीत जन्माला होता. गजेंद्रासमोर आकार आणि शक्तीच्या दृष्टीने हा नक्र अत्यंत क्षुद्र असत होता. त्यामुळे गजेंद्राने जोराचा हिसडा देऊन त्याला दूर फेकण्याचा प्रयत्न केला पण नक्राची पकड अधिकच घट्ट झाली. गजेंद्राने आटोकाट प्रयत्न करूनही काही उपयोग होईना आणि मग बळ लावुन काही होईना तेव्हा गजेंद्राचे अनेक आप्तमित्र गोळा झाले. तेही ताकदीने मोठे होते.

त्या सर्वांनी सर्व ताकद पणाला लावुन गजेंद्राला सरोवराबाहेर खेचण्याचा प्रयत्न चालविला. पण जसे हे हत्ती गजेंद्राला बाहेर खेचत त्याच वेगाने तो नक्र गजेंद्राला सरोवरात ओढत असे. हा खेचाखेचीचा क्रम हजारो वर्ष सुरू होतो असं पुराणं सांगतं. थकुन सर्व आप्तमित्रांनी प्रयत्न सोडुन दिल्यावर अखेर आपण बुडुन मरणार ही जाणीव गजेंद्राला झाली. जसजसा तो पाण्यात बुडु लागला तसतसं त्याला जन्म व्यर्थ गेल्याचं जाणवलं.

FOR EDUCATIONAL USE
Sundaram

एक कमलपुष्प सोंडेत घेऊन त्याने आकाशाकडे उंचावत भगवंतांशी विनवणी सुरु केली ही शरणागत प्रार्थना म्हणजे गेल्या जन्मीच्या भावसंस्कारांतून प्रकट झालेलं स्तोत्रच आहे गजेंद्रमोक्ष स्तोत्र म्हणुन ते विख्यात आहे तर विनवणीमागचा भाव हा होता की हे भगवन मी जन्मभर तर तुझी भक्ती केली गेली नाही पण अखेरच्या क्षणी का होईना मी एक कमलपुष्प तुला अर्पण करु इच्छितो त्याचा स्वीकार कर गजेंद्राने कमलपुष्प सोंडेत धरलं होतं आणि वेगाने तो पाण्यात बुडु लागला होता.

आता वेगाने तो अगदी थोडा भाग पाण्यावर असतानाच गरुडावर बसलेल्या भगवान विष्णुनी धाव घेतली त्यांनी प्रथम सुदर्शनचक्र सोडुन त्या नक्राचा शिरच्छेद केला. आणि गजेंद्राची त्या मरोपशातुन सुटका केली शापमुक्त झाल्याने तो नक्र गंधर्व रुपात प्रकटला आणि गजेंद्रही विष्णु भक्ताच्या रुपात प्रकटला.

FOR EDUCATIONAL USE

* वाङ्मयीन मुल्यमापन *

रघुनाथ पंडिताचे २६८ श्लोकांचे दमयंती स्वयंवर त्यातील सुबक कथानकरचना प्रवाही निवेदन शैली रेखीव स्वभावचित्रे सरस संवाद संयमित शृंगार व अलंकारांची चपखल योजना यामुळे वैशिष्ट्यपुर्ण ठरले आहे. दमयंती स्वयंवर या काव्यात वृतांची आणि अलंकारांची लयलूट आहे शार्दुलविक्रीडित भीती किंवा आर्या दिंडी मालिनी शिखरिणी वसंततिलका द्रुतविलंबित अशा एकुण १९ वृतांचा तर अतिशयोक्ती अन्योक्ती श्लेष अशा २० पेक्षा आधिक अलंकारांचा यात समावेष आहे. नादमय लयबध्द व चित्रदर्शी शब्दरचना हे या काव्याचे महत्वाचे वैशिष्ट्य आहे. व्यक्तिचित्रण करताना रघुनाथ पडितांची प्रतिभा झळाळून येते शरीर सौंदर्यबरोबरच ते मनाचेही सौंदर्य टिपतात. व्यक्तीच्या मनोभावाचे कलात्मक दर्शन येथे घडते.

प्रसंगनिर्मिती करताना त्यांची प्रतिभा कल्पनेच्या उंचच उंच भराऱ्या घेताना दिसते त्यामुळे यातील प्रसंगचित्रण रमणीय व सरस झाले आहेत. भाषावैविध्य हे दमयंती स्वयंमवर आढळणारे वेगळे वैशिष्ट्य आहे. रघुनाथ पडितांच्या भाषेवर संस्कृताचा प्रभाव आहे. त्याचप्रमाणे अरबी – फारसी शब्दांचा येथे वापर केला आहे. रघुनाथ पडितांच्या या काव्यात नाट्यात्मकता आहे. संवादांचा अत्यंत कुशल वापर हे या काव्याचे वैशिष्ट्य आहे.

FOR EDUCATIONAL USE

ndaram

* संदर्भ सूची *

* ~~गणेस महादेव गोमांतक (1924) मुंबई~~
* ~~न. गो. [illegible]~~
* गुरुदेव रानडे :- रामदास वचनामृत
* न. रा. पाटक :- रामदास : वाङ्मय आणि कार्य
* मु. श्री. कानडे :- श्री समर्थ रामदास वाङ्मय : शब्दार्थ संदर्भ कोश
* स्वामी निश्चलनंद सरस्वती :- समर्थ रामदास स्वीमीकृत दासबोध
* सुनील चिंचोलकर :- सार्थ श्री दासबोध
* शंकर श्रीकृष्ण देव :- दासबोधाची कल्याण स्वामीकृत प्रत
* समर्थ प्रती सुनील चिंचोलकर :- ग्रंथराज दासबोध
* अरविंद ब्रम्हे :- दासबोध दशकसार

Sundaram
FOR EDUCATIONAL USE

छायाचित्र

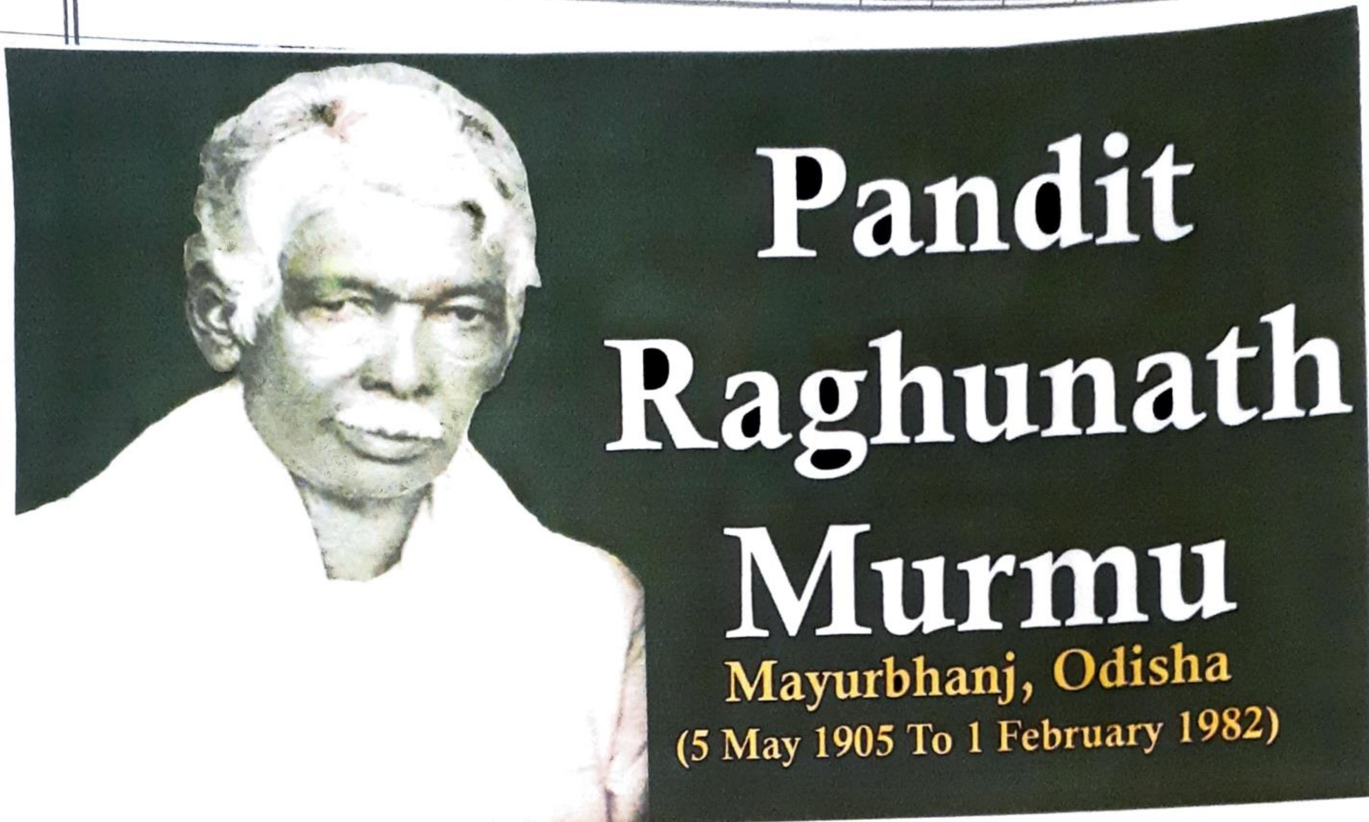
Pandit
Raghunath
Murmu
Mayurbhanj, Odisha
(5 May 1905 To 1 February 1982)

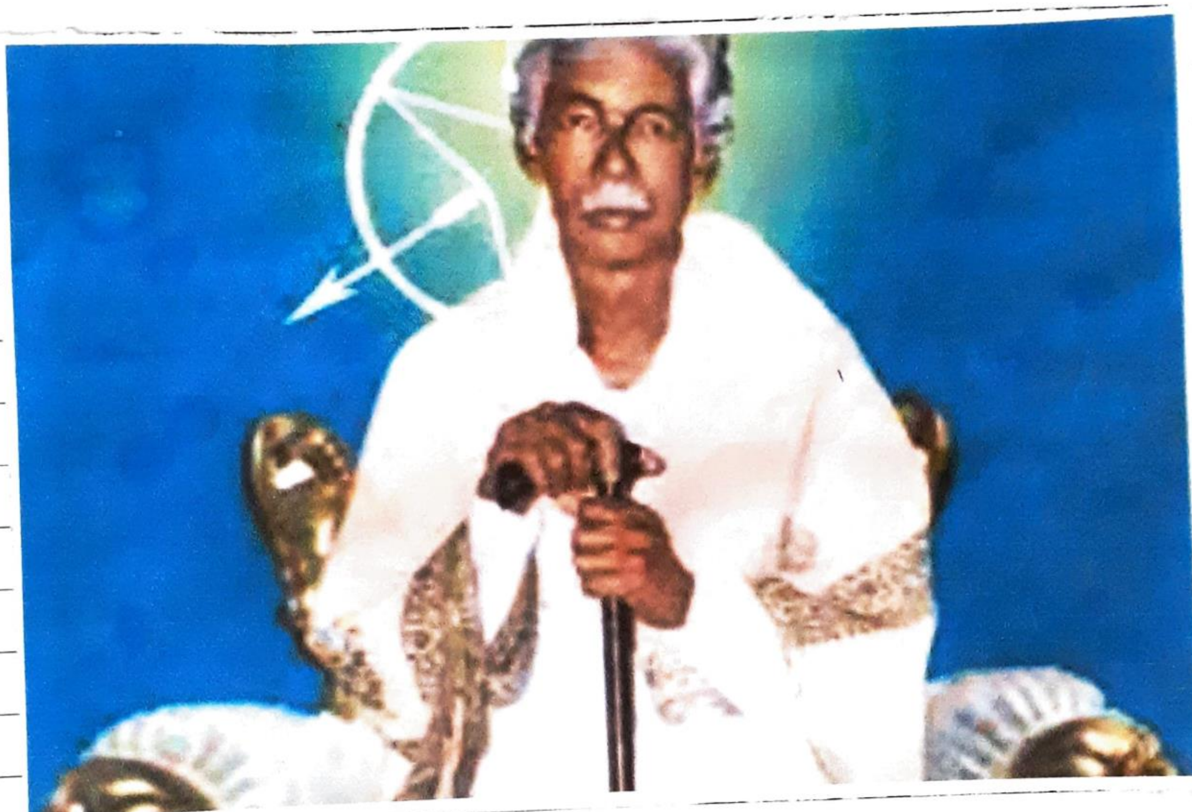

Seen

Sundaram